

ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНУ КЛАСИФІКАЦІЮ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Торгівля людьми та інші незаконні угоди щодо людей (ст. 149 КК України) на даний час являють собою злочинний бізнес, який є одним із найбільш дохідних поряд з наркобізнесом та торгівлею зброєю. Даний злочин включає в себе досить різноманітні дії щодо потерпілих, якими можуть бути різні за своєю соціальною і віковою характеристикою категорії людей, що обумовлює специфіку розслідування таких злочинів.

Проблематика розслідування торгівлі людьми була предметом дослідження у працях як вітчизняних (Н. М. Ахтирська, Н. О. Гуторова, А. М. Орлеан, В. В. Пясковський, Ю. С. Шемшученко, М. О. Васил), так і зарубіжних учених (М. П. Шруб, Р. Хокінс). Однак роботи цих науковців були присвячені розгляду тільки окремого різновиду даного злочину – вербуванню, продажу і втягуванню молодих жінок у систему сексуальної експлуатації [1, с. 39]. Інші прояви цього злочину залишалися поза увагою дослідників. Вивчення матеріалів кримінальних справ, порушених за ст. 149 КК України, також свідчить про досить вузький напрямок боротьби з цим видом злочину. Дізнавачі та слідчі досить часто необгрунтовано відмовляють у порушенні кримінальних справ за ст. 149 КК України, посилаючись на «відсутність складу злочину». На нашу думку, це пояснюється, перш за все, тим, що незаконні угоди щодо людини, як правило, мають оболонку цивільно-правових відносин (усиновлення, працевлаштування, надання медичних послуг тощо), що створює суттєві труднощі у доказуванні ознак злочину. **Метою** статті є обгрунтування необхідності криміналістичної класифікації торгівлі людьми для подальшого розроблення методики розслідування окремих різновидів даного злочину.

Диспозиція ст. 149 КК України з 2001 р. декілька разів зазнавала суттєвих змін. Аналіз останньої її редакції свідчить про те, що даною нормою охоплюються досить різноманітні злочинні дії щодо людей. Зокрема, цей злочин може вчинятися у таких формах:

– торгівля людьми;

– здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина;

– вербування людини з метою її експлуатації;

– переміщення людини з метою її експлуатації;

– переховування людини з метою її експлуатації;

– передача людини з метою її експлуатації;

– одержання людини з метою її експлуатації.

Вербування, переміщення, переховування, передача й одержання людини визнаються злочином, якщо вони вчинені з використанням обману чи шантажу потерпілого, або з використанням його уразливого стану, або із застосуванням насильства. Також ці дії характеризуються прямим умислом і спеціальною метою вчинення – вони вчиняються з метою експлуатації людини. Згідно з п. 1 примітки до ст. 149 КК України *експлуатація людини* – це всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусова праця або примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусова вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

На нашу думку, саме вид експлуатації потерпілої особи та її соціально-демографічна характеристика (стать, вік, спосіб життя тощо) обумовлюють особливості таких елементів механізму вчинення розглядуваного злочину, як спосіб та обстановка, особливості слідів, характеристика злочинців, використувані знаряддя й засоби. Це все, у свою чергу, впливає на структуру та особливості матеріалів дослідчої перевірки інформації про торгівлю людьми, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, тактичні завдання розслідування і засоби їх вирішення – тактичні операції.

Тому, на наше переконання, саме вид

експлуатації і соціально-демографічна характеристика потерпілої особи повинні бути критерієм криміналістичної класифікації. Відповідно до цієї позиції злочини, передбачені ст. 149 КК України, можна класифікувати на такі різновиди.

1. *Вербування, продаж і втягування людей у систему сексуальної експлуатації.* Потерпілі від даного різновиду злочину піддаються сексуальній експлуатації, під якою слід розуміти експлуатацію людини у сфері проституції, що передбачає надання платних сексуальних послуг, або в суміжних сферах (наприклад, у сфері розпусних дій із дітьми, надання розважальних сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, спільного мешкання з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо). Вербування може здійснюватись як під прикриттям статусу суб'єкта підприємницької діяльності (модельного, шлюбного і туристичного агентства, агентства з працевлаштування), так і шляхом «усної агітації» вигідності роботи за кордоном і пропонуванням допомоги в організації виїзду друзями потерпілих, їх знайомими і навіть родичами, які, по суті, є першою ланкою «работоргівельного» ланцюга [4]. За більшістю кримінальних справ, що піддавалися вивченню¹, обвинуваченими були ті, хто вчиняв даний злочин щодо дівчат і молодих жінок, які примусово або під впливом обману залучалися до сексуальної експлуатації. Середній вік потерпілих становив 15–25 років. Розслідування злочинів даної групи має особливості, які обумовлені специфічним видом експлуатації, а також наявністю, з одного боку, провокуючої, віктимної поведінки жертв, а з іншого – глибокої психічної травми у них, завданої систематичним застосуванням насильства.

2. *Торгівля жінками з метою примусу їх до вагітності.* Примушування до вагітності як вид експлуатації – це використання організму жінки і її репродуктивних функцій шляхом природного або штучного запліднення без її згоди та примушування до виношування і народження дитини. На сьогодні в Україні й сусідніх країнах вже є випадки укладання угод щодо так званого «сурогатного» материнства. Незважаючи на відсутність кримінальних

справ на даний час (очевидно, злочин буде мати високу латентність), є підстави припускати, що такі злочини можливі у майбутньому. Звичайно, їх виявлення і розслідування буде мати особливості, які обумовлюються особистістю потерпілої та характеру вчинення щодо неї протиправних дій.

3. *Доставка батьками (в т.ч. попечителями, вчителями) за винагороду дітей у фотостудії для зйомки відео- і фотоматеріалів порнографічного характеру.* В цьому випадку експлуатація виражається у використанні тіла і зовнішності дитини для виготовлення з метою розповсюдження або збуту предметів, що є носіями текстової або графічної інформації, яка спрямована на збудження статевої пристрасті способом цинічного, безсоромного, грубо натуралістичного або протиприродного відображення статевого життя людей. Жертвами таких злочинів, як правило, стають діти, які залишаються без контролю з боку батьків або батьки яких зловживають спиртними напоями чи наркотиками. Як свідчить аналіз слідчо-оперативної практики, виявлення ознак учинення торгівлі людьми за даною формою пов'язано із викриттям злочинної діяльності нелегальних приватних студій, фотолабораторій, які займаються виготовленням, збутом і розповсюдженням порнографічних матеріалів (ст. 301 КК України). Якщо в ході розслідування буде встановлено факт використання в зйомках неповнолітніх за згодою і сприянням їх батьків або попечителів, учителів чи інших осіб, авторитет яких дозволяє керувати діями дітей, вирішується питання про порушення кримінальної справи за ознаками торгівлі чи іншої незаконної угоди щодо людини.

4. *Передача батьками своїх дітей іншим особам для використання їх у жебрацтві або для використання їх як донорів для трансплантації органів.* Дитину для експлуатації передають мати або батько, які користуються при цьому своїм правом вирішувати її долю. Жертвами даного різновиду торгівлі людьми стають, як правило, діти, факт народження яких не був зареєстрований батьками в органах державної влади (діти осіб без певного місця проживання, циган тощо), та діти, факт народження яких був зареєстрований, але які виховувались у малозабезпечених (часто багатодітних) сім'ях, де батьки зловживали алкоголем або вживали наркотичні засоби. Одержувати й експлуатувати

¹ Всього було вивчено 34 кримінальні справи, порушені за ст. 149 КК України.

дітей можуть члени злочинних угруповань, які організують кримінальний бізнес синдикатів жебраків у містах. Діти передаються ними, у свою чергу, дорослим жебракам, які співпрацюють із ними. Також одержувати дітей від батьків можуть особи, які є посередниками (рідко виконавцями) проведення нелегальних операцій з трансплантації органів дітей. По суті, замовниками таких злочинних дій є батьки дитини, якій потрібна операція. Особливість розслідування злочинів даної категорії обумовлені тим, що потерпілі діти, як правило, не усвідомлюють протиправність вчинюваних щодо них дій і потребують тривалого курсу лікування.

5. Передача медичним персоналом пологових будинків новонароджених особам, які не можуть мати дітей внаслідок безпліддя, або для подальшого використання дитини як матеріалу для виділення стовбурових клітин. Виконавцями злочину даної категорії є персонал пологових будинків (або приватних медичних установ), який приймає пологи у жінки, повідомляє неправдиву інформацію про смерть при народженні або про народження мертвого немовляти і передає дитину іншим особам за винагороду. У представленій схемі торгівлі дітьми беруть участь, як правило, головні лікарі медичних установ, їх заступники, завідувачі відділень і консультацій, головні акушери-гінекологи та інші посадові особи сфери медичного обслуговування. Пособницькі функції можуть виконувати співробітники відділень прозектур, перенотальних центрів, які підроблюють або складають фіктивні документи про надходження трупа дитини та її поховання.

Особливість розслідування даних злочинів обумовлена необхідністю детального ознайомлення із регламентацією дій медичного персоналу закладів, співробітники яких були задіяні у злочині. Знання обов'язків цих осіб та особливостей документообігу в цих закладах надасть можливість, по-перше, встановити джерела доказів незаконності дій персоналу (підроблені або сфальсифіковані документи, місця, де труп дитини повинен був знаходитись, особи, які могли бути очевидцями незаконних дій), по-друге, встановити системність незаконних дій з боку співробітників вказаних установ і їх спрямованість на підготовку, вчинення та приховування злочину.

6. Передача співробітниками дитячих будинків та інтернатів дітей через механізм усиновлення (удочеріння) особам із патологічними сексуальними потребами. Виконавцями даного різновиду злочину є посадові особи дитячих будинків та інтернатів, які під прикриттям рішення про усиновлення передають дитину за винагороду іншим особам. Факт усиновлення в даному випадку є способом встановлення контролю над дитиною з метою її експлуатації. Отримувати й експлуатувати дітей можуть особи з деформованою сексуальною орієнтацією, яка спрямована на задоволення статевої пристрасті шляхом вступу в статеві зносини з дитиною, в тому числі неприродними способами, – педофіли, а також члени релігійних сект. Особливість розслідування торгівлі дітьми, вчиненої під прикриттям рішення про усиновлення (удочеріння), обумовлено тим, що ознаки цього складу злочину встановлюються в ході розслідування таких злочинів, як експлуатація дітей (ст. 150 КК України), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), у вчиненні яких обвинувачуються батьки дитини.

7. Передача медичним персоналом психічно хворих людей або тих, що перебувають у тяжкому (без свідомості) стані внаслідок коми, паралічу ЦНС, а також залежних від апаратів стимуляторів серця чи вентиляції легень для подальшої трансплантації їх органів або для проведення дослідів над ними. Особлива категорія потерпілих і характер експлуатації обумовлюють специфічне місце вчинення даного злочину – медичний заклад, а також наявність таких співучасників, як лікарі (медичний персонал). Незважаючи на відсутність кримінальних справ, порушених за названими фактами, на підставі окремих публікацій, телевізійних передач, а також інформації зі спеціальної літератури [2, с. 59–88; 3, с. 8] можна зробити висновок, що такі злочини цілком імовірні в сучасних умовах. Потерпілими від таких злочинів можуть стати люди, які через свій уразливий, хворобливий стан передаються родичами або медичним персоналом лікувального закладу для проведення певних дослідів (випробування лікувальних препаратів, медичних приладів, біологічної зброї тощо). Звичайно, виявлення і розслідування таких

злочинів буде мати специфіку, обумовлену особливостями потерпілих, а також характером дослідів, які проводилися над ними. Очевидно, що специфічними будуть і сліди злочину – ознаки вилучення органів, проведення операцій, застосування певних препаратів тощо. Для їх виявлення і використання як джерел доказів потрібне буде залучення фахівців у галузі медицини, зокрема при підготовці і призначенні судово-медичної експертизи.

8. *Доставка та передача людей для їх трудової експлуатації (виконання сільськогосподарських, будівельних та інших робіт).* Специфіка цих злочинів полягає у вчиненні дій стосовно людини (вербування, переміщення, переховування, передача, одержання) з метою використання її фізичної сили та професійних умінь для примусової праці. Сутність трудової експлуатації полягає у примушуванні людини шляхом застосування до неї насильства чи під загрозою його застосування до праці, результати якої присвоюються або ними безоплатно користуються інші особи. Примусова праця може проявлятися у таких формах, як виконання певних робіт (фізична праця) і надання послуг і консультацій (інтелектуальна праця),

використання у збройних конфліктах тощо.

Потерпілими від цього різновиду злочинів можуть бути: а) безробітні особи, які втратили роботу і значний час не мають постійного заробітку; б) безпритульні особи, які не мають постійного місця проживання, займаються бродяжництвом і, відповідно, не мають належного джерела доходів; в) інваліди і психічно хворі особи, які потрапляють у поле зору злочинців саме через свій уразливий стан. На даний час представники названих соціальних груп в Україні є соціально незахищеними, характеризуються відсутністю міцних сімейних і родинних зв'язків, схильністю до зловживання алкоголем, вживання наркотичних засобів. Саме ці властивості використовують злочинці, які розшукують і вербують таких осіб, обіцяючи заробіток та гарні для них умови роботи і життя.

Наведена класифікація, звичайно, не містить переліку всіх проявів цього злочину. Але вона, на наш погляд, може слугувати принциповою схемою для розробки методик розслідування окремих різновидів цього надзвичайно різноманітного виду злочинів, проблематика яких потребує подальших наукових досліджень.

Література

1. Шваб І. Питання розслідування та розгляду в судах справ з торгівлі людьми / І. Шваб // Аналіз вибраних справ. – К., 2007. – 157 с.
2. Репецкая А. Классификация криминальной эксплуатации людей и проблемы уголовной ответственности за нее / А. Репецкая // Торговля людьми: социокриминологический анализ / [под общ. ред. Е. В. Тюрюкановой, Л. Д. Ерохиной]. – М. : Academia, 2002. – 183 с.
3. Мохор В. Куплю раба. Б/у не предлагать / В. Мохор // Советская Белоруссия. – 2003. – 7 окт.
4. Пяковський В. В. Типові слідчі ситуації та основні напрямки їх розв'язання на початковому етапі розслідування випадків торгівлі людьми / В. В. Пяковський // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми : зб. наук. пр. / [ред. колегія: О. М. Бандурка та ін.]. – К. ; Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 182 с.

Анотації

Досліджено проблему криміналістичної класифікації торгівлі людьми. Як критерій класифікації визначено вид експлуатації потерпілої особи та її соціально-демографічну характеристику.

Исследована проблема криминалистической классификации торговли людьми. В качестве критерия классификации определены вид эксплуатации потерпевшего лица и его социально-демографическая характеристика.

The problem of forensic classification of human trafficking is researched. The criterion for classification is the kind of victim's exploitation and his/her social and demographic characteristic.